

AVRUPA AHVÂLINE DAİR RİSÂLE*

Sadık Rifat Paşa**

Beyana muhtaç değildir ki, tabiat-ı beşeriyye iktizâsınca, herkesin istidâd-ı fitrîsi yek-sirîşt olmayarak birbirine mübâyin ve bu cihetle ifade ve istifade de sehv ve galat ve hata olmaması kabil olamayacağı emr-i beyyin olmakla, binâberîn, hakikat-i hâle makrûn ve gayr-i makrûn her ne ise, istidâd-ı mefkûd-ı âcizânemce, Avrupa'ya esnâ-yı me'muriyet-i vâkıamda re'yü'l-ayn görüp anlaya-bildiğim veçhile, şimdiki tarihlerde ahvâl-i hâzıra-i Avrupa bu merkezde bulunup, şöyle ki, âdet-i kadîme-i zamâniyye üzre kâffe-i akvâm beyninde câri olduğu misillû Avrupa hükümdârânı meyânında dahi mukaddemlerde nice nice ceng ve peygâr vuku'a gelmiş ise de bir müddetten beri, inkulâbât-ı sâbika-ı harbiyye ve ictimâ'-ı hükümdârân ile bil-ittifak karar-gır olan musâlaha-yı umumiyye üzerine hıfz-ı âsâyiş-i mülk ve millet kazıyye-i nâfia'sı, her devlette mültezem tutulmakta, yani, cemî-i zamanda sulh harb üzerine müreccah olup, hususiyle i'mârât-ı

* *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, haz. Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul, 1974, s. 26-34; Yayına Hazırlayan: Arş. Gör. Ali Dadan, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. alidadan@hotmail.com

** Sadık Rifat Paşa 1807 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. İlk defa Hazine Odasına, sonra da Sadâret Mektubî Odasına devam ederek kısa zamanda yükselmiştir. 1837'de Âmedî ve hemen arkasından Viyana Ortaelçisi, bir sonra da Hariciye Müsteşarı payesi ile büyükelçi olmuştur. 1840 yılında Hariciye Müsteşarlığında, Maliye Nazırlığında, 1842'de ilki olmak üzere muhtelif tarihlerde dört defa Hariciye Nazırlığında, dört defa da Meclis-i Vâlâ Reisliğinde ve 1854'te Meclis-i Âli-i Tanzimat azalığında bulunmuştur. Geçirdiği bir ameliyattan sonra 1857'de vefat etmiştir. Rifat Paşa, diplomasi işlerinde bilgili ve maharetli; edipliği, cömertliği, ileri görüşlülüğü ile maruf bir devlet adamı olarak bilinir. Sadık Rifat Paşa'nın on beş adet risalesi bulunmaktadır:

1-Rusya Muharebesi Tarihi, 2-Gülün-i İnşâ, 3-Avrupa Ahvaline Dair (Viyana'da Büyükelçi İken). 4-İtalya Seyahatnamesi (Viyana'da büyükelçi iken). 5-Âmedî iken yazdığı maruzat. 6-Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektuplar (Viyana'da büyükelçi iken). 7-Babîâli'ye yazdığı mektuplar (Viyana'da büyükelçi iken). 8-Babîâli'ye yazdığı mektuplar (İskenderiye'de Mehmet Ali Paşa ile görüştüğü dönemde). 9-Tanzimat Fermanı ile ilgili valilere gönderdiği siyasi yazılar. 10-Resmi ve şahsi mektupları. 11-Meclis-i Vala-yi Ahkâm-ı Adliye başkanı ve Meclis-i Ali-yi Tanzimat üyesi iken yazdığı mazbatalar. 12-Devlet işlerinin düzeltilmesi ve bazı ıslahat hakkında muhtelif zamanlarda yazdığı lahiyalar ve mazbatalar. 13-Bazı ıslahata dair ara sıra kaleme aldığı lahiyalar. 14-Risâle-i Ahlâk. 15-Zeyl-i Risâle-i Ahlâk. Bunların dışında Sadık Rifat Paşa'nın diğer eserleri oğlu Rauf Bey tarafından toplanmış ve *Müntahabât-ı Âsar-ı Rifat Paşa* adı altında yayımlanmıştır.

mülkiyye ise musâlâha-i mütemâdiye veistirâhat-ı kâmile-i tebaa ile hâsıl olduğu ve eğerçi galebe-i harbiyye isti'lâ-yı memâlik-i cedide ile bir devletin i'tibârât-ı zâhiriyyesi kesb-i şân ve i'tilâ eder ise de, iç yüzünde muharib olduğu müddette, memâlik-i ma'mûresinden ve hey'et-i nizâmiyyesinden kaybettiği menâfi'-i adîde ile istihsâl ettim dediği galebe ve menfaat lâykıyla muvâzene olunsa, elbette icabât-ı muhârebât üzre kuvve-i askeriyye ve mâliyye vesâir mühimmât-ı harbiyyesinde vuku' bulan telefât ve memâlikçe tahribâtı ondan ziyade olarak, bilfarz isti'lâ ve istimplâk ettiği memâlik-i cedîdesinin istihsâl-i esbâb-ı nizâmiyyesi meşgaleleriyle kuvve-i mazbutasına hâlel gelebileceği, yani, biraz fâide-i mevhûme için nice nice fevâid-i hâsılası beydûde perakende olacağı tecârib-i adîdeye göre amîkçe mütâlaa olunsa, kabul olunur ve bu hüküm ve mezayâ zamanımızda meşhûdumuz olan bazı hâlât-ı vâkıa'dan dahi istidlâl olunabilir. Bu dekâyık-ı ahvâl, ekseriya şimdiki halde Avrupa düvel ve hükümdârânı indinde malum ve mücerreb ve muteber olarak, her bâr hâdisât-ı kevnîyyede tedâbir-i hakîmâne ile hareket etmekte ve çünkü her devletin kuvve-i nizâmiyyesi esbâb-ı adîde-i asliyye ve fer'iyye tahtında ise de, nizâmât-ı mevzû'anın aslı esası üç şey-i mühim üzerine müesses olarak, biri,istirâhat-ı tebaa ve mülkiyye, ikincisi, vefret-i hazîne ve üçüncüsü kuvve-i askeriyye olup, mâhza, bu esbâb-ı lâzimenin ictimâ'ına gavâil-i seferiyye mâni' ve adüvv mesâbesinde olduğundan, dâhilen ve hâricen sebepli sebepsiz muhârebe kapıları açılmak, yani, bir fâide-i melhûze için mehâzir-i adîde ihtiyar kılınmak misillü muhâtarât, elbette kuvâ-yı mülkiyyeye hâlel vereceğinden, bu ma'kûle şeylere sebep verilmekten ihtirâz ile faraza, dâhilen ve hâricen bir güne münâza'ât zuhur etse bile, tedâbir-i mukteziyye ve bazan vesâtet-i düveliyye ve tev'em-i seyf olan kuvve-i kalemiyye ile def' ve teskînine çalışılıp, hâsılı, netâyic-i redfâsı melhuz olan muharebeyi bilâ-mücib kat'a ihtiyar etmemektedirler. Ve maamafih cem'i zamanda merâsim-i ihtiyâtiyyeye riâyet ve dikkat kavâid-i mer'iyye-i mutebere-i düveliyyeden bulunduğuna mebnî, gûyâ birbirleriyle yarı muhârib olacaklar gibi umûr-ı nizâmiyye-i askeriyye vesair mühimmât-ı seferiyyelerine leyl ü nehâr ikdâm ve gayret ederler. Ve âsâkir-i mürettebe sefâyin-i muntazamaları, her bâr, ta'lim ve ta'allüm üzre olup, ledel-hâce hazır ve amade suretinde bulunup, hudûd-ı memâlik ve teba'a ve usul-i politikalarını bünunla hıfz ve vikâye ederler.

Hafî değıldir ki, tefâvüt-i kuvvet ve meknet ve tebâyi'-i kavim ve millet iktizâsınca her bir devletin derece-i kudreti ve usul-i politikası bulunduğu merkez ve hey'et ve mevki'-i coğrafisi ve nizâm-ı milleti icâbınca, birbirine mübâyin olup, meselâ bazıları hey'et-i hâliyyesinin bozulmaması ve tamâmiyyet-i mülkiyyesinin vikâyesi ve bazıları kuvvet ve şevketlerinin ilerlemesi ve bazıları dahi nüfûz ve i'tibârât vesâir imtiyâzât ile diğerlerine tefevvuk edip, onların icrâyı merâmlarına meydan vermemesi gibi suver-i mütenevvi'adan müretteb ise de, heyulâ-yı politikaları yine, müttefikten âsâyış veistirâhat-ı mülkiyye ve muvâzene-i düveliyye hususlarına hâlel getirilmemesi dekâyıkına masrûf olup, eğerçi

düvel-i Avrupa'nın müfredât üzre usûl-i politikalarının beyan ve ta'dâdı bu makama göre pek de elzem şey olmadığından başka, tafsîl-i keyfiyet erbâbı indinde dahi malum olması mülâhazasına mebnî bu bâbda tafsilâta tasaddî olunmayıp, fakat her bir mülk ve devlette ma'mûriyetçe elzem ve tabâyi'-i insâniyye icabınca mültezem olan bazı esbâb-ı i'mâriyyeye ve istikmâl-i usul-i nizamiyye-i mülkiyye ve istirahat-i milliyyeye dair numune suretiyle bulunduğumuz yerde görüp hatırdaki kalabilen şeyler bir nev'i tasdi'-nâme olarak, şu veçhile derc olunabilir ki, bâlâda beyan olunduğu üzre, Avrupa'nın şimdiki sivilizasyonu, yani usul-i me'nûsiyet ve medeniyeti iktizasınca menâfi'-i mülkiyye-i lâzımelerinin ilerlemesini ancak teksîr-i efrâd-ı millet ve imâr-ı memâlik ve devlet ve istihsâl-i asayiş ve rahat esbâb-ı adidesiyle icra ve istihsâl etmekte ve bu misillü menfaat-i külliyye ile ilerleyip yekdiğer üzerine hâlen ve itibaren kesb-i meziyet eylemektedirler. Bu maddede-i lâzımelerin üss-i esası dahi, her bir akvâm ve milletin can ve mal ve ırz ve i'tibârı hakkında emniyyet-i kâmilelerinin istihsâline, yani millet-i tâhire-i İslâmiyyede dahi mer'î ve alehusus bi-tevfikihi Taâlâ şimdiki asr-ı mehâsin-hasr-ı Hazret-i şehinşâhîde memâlik-i mahrûsa-i Devlet-i Aliyye'de dahi câri olduğu üzre, hukuk-ı hürriyetin kemâ-yenbagî icrasına merbut olduğundan Avrupa devletlerinde dahi bu ma'kule emniyet ve hukuk-ı hürriyet be-gayet mutena ve muteber tutulup, yani efrâd-ı ibâd ve bunca bilâd yalnız devletler için halk ve icâd olunmayıp, belki hikmet-i bâliga-i Hazret-i Mâlikü'l-mülk iktizasınca bunca hükümdârân-ı cihan, ancak hıfz-ı ibâd ve imâr-ı bilâda hâmf ve nazır olmak üzere nâil-i lutf-ı Yezdan olduklarından, idare-i emr-i hükümette, hukuk-ı millet ve kanun-ı devlet üzre hareket edip bir güne itaatsizlik ve serbestiyet ile dahi itibarât-ı düveliyyeye ve ta'zimât-ı lâzımeyle hâlel gelmez. Şu kadar ki, ekser umûr ve usûlleri, kavanîn-i müesseselerinde olduğundan, hiç bir hükümdar ve vükelâsı dahi, ol kanun-ı mer'îye mugâyir kalb-i hodî ve celb-i nef i ve def-i zararı zımında bir güne hüküm ve irade edemez. Ve bu cihetle usûl-i mevzu'a ve nizâmât-ı müesseselerinde bir güne tagyîr ve inkılâbât olamayıp, nîk ü bed ister istemez, mesâlih-i vâkı'aları kavânin-i mer'iyeleri üzre rü'yet olunur. Ve buna mebnî mevâdd-ı vâkı'alarında agrâz-ı zâtiyye pek de karıştırmaya ve mücerred nüfûz ve ikbâl ser-riştesiyle iş görmekte dest-res olamazlar.

Hele şurası kâbil-i inkâr olamaz ki, inkıyâd ve muhalefet ve sadakat ve ihanet ve rağbet ve nefret misillü tâbâyi'-i mütehâlife-i beşeriyyenin tefrîk ve ıslâhı ekser nâs ve hususiyle terbiyeli akvâm-ı mâârif-isti'nas hakkında yalnız kuvve-i cebriyye-i düveliyye ve hükümet-i mutlaka-i kahriyye ile hâsil olmayıp, belki tabiat-ı mûnise-i insâniyyenin firifte olacağı emniyyet-i kalbiyye ve i'tibârât-ı zâtiyye-i mütemâdiyye ve istirahat-ı tab'iyye misillü celb-i kulûb-ı tebaa ve nâsı mucib olan tedâbir-i rıfkiyye ve riâyet-i hukûk-ı insâniyyeye dahi menût ve merbut olduğundan, işbu hikmete mebnî, ekser düvel-i Avrupa hükümetlerinde bu misillü usul-i hikmet - şümule dahi itina olunmakta ve bu kazıyye-i marziyye-i ma'kule dahi devletlere küllî kuvve-i mâneviyye vermektedir.

Eğerçi, her bir mevâdd i'tikâdât-ı aliyye-i islâmiyye üzre yed-i meşîyyet-i Hazret-i ilâhiyyede ve bu cihetle tedbir-i abdin takdire medhali olamayacağı dahi lehülhamd cümlemiz indinde rütbe-i bedâhette olduğu misillû, umûr-ı cüz'iyyyede de abd-i za'îfin vesile-i teklîf olan medâr-ı tedbîri dahi kâbil-i inkâr olamayacağı cihetle, umûr-ı idâre-i dünyeviyyeye lâzım olan akl-ı meâş hükmünce ekser mesâlih-i vâkı'alarında muktezâ-yı akla tatbîkan tedâbir-i nâfi'a i'mâline dikkat ederler ve maamafih her milletin medâr-ı kıvâmı olan âyin ve mezheplerinin icrâ-yı ahkâmına dahi ekser mahallerde riayet eylerler.

Kadîmden beri mücerreb olduğu üzre, bâis-i zevâl-i mülk ve devlet olan rüşvet ile maslahat göremezler ve nâ-ehil olan şahsa rüşvet ve şefâat ile emr-i hükümeti tefvîz edemezler. Ve oldukça ehil ve erbâb intihâb ederler ve bu cihetlerle devletlerinde tebeddülât-ı manâsib kesret üzre olmayarak mücerred diğerrinin mesrûriyyeti için kadîmini dahi mahrum etmezler. Ve büyük cünhası olmadıkça veyahut icâbât-ı hakîkiyyesi vuku' bulmadıkça tebeddülât ve te'dibât vuku' bulmaz. Vâkı'a bu cihetlerle kesb-i i'tibârât ve haysiyet müddet-i kalîle zarfında hâsıl olamaz ise de bunca emek ve zaman ile istihsâl olunmuş olan i'tibârât-ı zâtiyye dahi ednâ vesile veyahut icrâ-yı garaz ve müdâhale-i ecnebiyye ile zail olamaz. Ve belki hayatta nail olduğu rütbe ve nâm ve i'tibârı bade'l-vefât dahi bütün bütün zail olmayıp, vesile-i iftihâr ve şâire bâis-i şevk ve i'tibâr olmak üzre nâm ve ünvanı ve bazı maaşları nakil ve tevârüs eder ve her ne kadar zî-mâl olsa bile, o ma'kûle ricâl ve tebaanın emvâl-i muhallefâtına cânib-i devletten taarruz olunmayıp veresesine terk olunur. Bu cihetle ricâl-i devlet dahi, bu ma'kûle i'tibârât-ı zâtiyye ve menâfi'-i hâsıllarına alel-istimrâr halel gelmeyeceğine yakîn hâsıl etmiş olduklarından vakt-i ma'zûliyyet ve nekbette idâre-i maaşuma vesile olur hülyasıyla devletinden akça kapmağa sarf-ı zihin ve hırs etmeyip, muhassesât-ı muayyenesiyle kanaat ve herhalde iffet üzre hareket ederler. Ve bu kâide ile refte refte zî-kudret hânedân ve hânedân-zâde çoğalıp, ledel-hâce taraf-ı devletten küllî ianeye muhtaç olmaksızın hidemât-ı vakiada cüz'î maaş ile istihdam olunurlar.

Sunûf-ı askeriyyeleri dahi, pek de çoluk çocuk ma'kûlesinden olmayıp, yirmi-yirmi beş yaşında adamlardan mürekkeb ve muvazzaf ve muntazam olarak, on beş sene kadar aled-devâm hizmet-i askeriyyede kıyâm edip, ba'dehû ihrâc ve bazan âsâkir-i redîfeye idrâc ederler ve ledel-hâce alaylarının noksanlarının tekemmülü zımında alınacak âsâkir ve neferât dahi, nizâmları veçhile, alayı hangi sancağa merbût ise, oradan kanun ve kaidesi üzre bîla-münâza'a alınır ve bunlara iktizâsına göre maaş ve senede bir elbise verilip ve ta'yinât olarak ekmeğe i'tâ olunup, me'kûlât mebzûl olduğuna mebnî lahm vesair me'kûlatlarını kendileri alıp idare etmek üzere bedel verirler ve bu sebeble sefer ve hazerde gâilesizce idare ederler ve bundan başka müstahfaz-ı şehr suretiyle kâffe-i esnâftan müretteb asker ve oldukça muallim vardır ve âsâkir-i muntazamanın zâbitleri adi suretle neferâttan nasb olunmayıp ashâb-ı ma'lûmâtın olan oficiyallerden ta'yîn olunup ve işbu oficiyaller dahi ibtidâ mekteplerde tahsîl-i elsine-i ecnebiyye ve

hesap ve resim ve coğrafya ve tarih ve hendese ve hey'et vesair bu misillü ulûm-ı lâzıme ve ta'lîm ve taallüme ve manevraya dair fûnûn-ı mukteziyyeyi lâıykıyla tahsil edip ba'dehû zabıt nasb olunurlar. Ve âsâkir-i nizamiyye zabıtları her yerde muteber olarak, hatta bir yüzbaşının imparator sofrasında taam etmekliğe kadar kadir ve istihkâk ve meziyeti olabilir ve hîn-i vefâtlarında bile, familyalarına itibar ederler ve emek ve hizmetine göre mükâfaat tahsis ederler ve sıbyânın tahsil-i ulûm ve fûnûn etmelerine be-gâyet dikkatleri olduğundan, zükûr ve inâstan çocukları beş altı yaşına vardıkta, mahallât mekteplerine verip, on iki yaşına kadar kendi lisanları ve elsine-i sâireyi kaide üzre okuyup yazmağı tahsil ve on iki yaşından sonra yine ekserisi devlet akademilerinde, iktizâsına ve her birinin isti'dât ve hevesine göre, hangi san'ata sâlik olacak ise, ona göre ulûm ve fûnûn ve sanâ-yi'e dair şeyleri terbiye-hânelerinde öğrenip, on sekiz yaşına vardıkta, fûnûn-ı lâzımeyi tekml ederler ve bazı bu ma'küle büyük terbiye-hânelerin usul ve nizamı üzre şâkirdânı, fakat haftada bir kere hânesine ve anası ve babası yanına gidip, ma'dâ vakitlerinde kaide üzre, aled-devâm tahsil-i ulûm ile meşgul olurlar. Ve bunların me'külât ve melbûsât vesair masârifât-ı lâzımelerini sene ve sene peder ve akrabaları mekteb müdiri tarafına i'tâ ederler. Çünkü bunların ulûm-ı nakliyyeden ma'dâ ulûm-ı akliyyeden olan hikmet ve hey'et ve tabâbete ve müsi-kîye ve alel-husus fûnûn-ı harbîye ve bahrîye ve usûl-i politika-i düveliye ve maâ-rif-i sâireye i'tibârât-ı müfritaları olduğundan, onların mahsus mektepleri olarak, usulü veçhile tahsil ederler ve bunlardan başka kâffe-i tabâyi'-i eşyaya kesb-i vukûf etmek dahi usûl-i mer'iyyeden bulunduğundan, bilcümle hayvânât ve madeniyyât ve nebâtâtın keyfiyyât ve te'sirâtını dahi tecrübe ile her biri fûnûn-ı mahsûsa hükmünde olarak, iktizâsını tahsil ederler ve yalnız ilmiyle kanaat ve iktifa etmeyip, tecrübe-i ameliiyesi dahi istihsâl olunmak üzre, meselâ, her iklimde bulunan zî-rûh kâffe-i hayvânâtın mürde ve kadîdleri ve berr ve bahrda olan bilcümle madeniyyâtın numuneleri bilâd-ı bâride ve hârrede bulunan kâffe-i eşcâr ve nebâtâtın nümüne ve bahçeleri mevcut olarak, ledel-hâce re'yü'l-ayn müşahede ederler.

Cesîm teşrih-hâneleri dahi olarak, ilm-i teşrihi dahi lâıykıyla tecrübe ve amelîsini tahsil ederler. Hasîs ve nefis kâffe-i umûru feñn-i mahsûs hükmüne koyup, kitaplar telif olunmuş olduğundan, erbâbı, cümlesinin ilim ve amelîsini kaidece öğrenirler ve bu ikdâmât cihetiyle o ma'küle ehl-i ulûm ve fûnûn kesret üzre bulunup, hele kendi lisanını okuyup yazmayan ve maslahât-ı zâtiiyesini idare edecek kadar hesap ve kitap bilmeyen zükûr ve inâstan yok hükmündedir ve kitab-basma hâneleri dahi bir nev'i esnaflık suretinde olup, her kim taleb eder ise, akçasını verip istediğı ve telif eylediğı kitabı tab' ve temsil ettirebilir ve işbu basma maddesi, Fransa ve İngiltere taraflarında serbest olarak devlet ve mezhepleri hakkında türlü şeyler tab' ettirip bu madde filhakîka ezhân-ı nâsı ifsâd edecek şey olduğundan muzır ise de düvel-i sâirede böyle serbest olmayıp, basılacak şeylere evvel emirde mahsus nâzırları tarafından bakılıp, âyin ve mezheb ve usûl-i devlet-

lerine mugâyir ve muhill şey yok ise tab'ına ruhsat verilir ve yevmiyye bilcümle ekâlim-i meskûne ve düvel-i mütenevvi'a vukû'âtını ve kendi şehir ve memleketlerinin mesâlih ve havâdisâtını derc ederler ve çünkü ekser ahâlisi yazı okumak bildiklerinden, devletçe ve memleketçe bildirilmesi lâzım gelen şeyleri, basma kâğıtlar ile şehirlerde köşe başlarına yapıştırıp ilan ederler. Bu cihetle ahâlisi ahvâl-i cihân ve havâdisât-ı devrâna tahsîl-i vukûf edip kesb-i terbiyyet ve malumat ederler ve mürettebât-ı mîriyye için ahali ve tebaaya me'mûrîn vesaire taraflarından zulüm ve ta'addî vuku' bulmayarak, her bir ashâb-ı emlâkin mülk ve arazisine göre nizâmları veçhile maktu'ât alınır ve bunlar dahi usûl-i mevzu'ası üzere, vakit ve zamaniyle tahsil olunup, bu maddelerden vesair cihetlerden dolayı mezâlim ve ta'ad-diyât bittabi' olamaz. Ve ekser arazileri ziraat ve hırâset üzere ma'mûr ve kazançları kendilerinde kalmak hasebiyle ahâlinin dahi sa'y ve gayretleri mevfürdur. Ve Avrupa'da kesret-i nüfûs cihetiyle ekser eşya pahalı iken, nân-ı azîz sair yerden has ve gayet ehvendir. Bu ma'kûle akvât-ı yevmiyye ve cümlelerin muhtaç olduğu eşyadan ziyade gümrük ve resm almazlar, fakat harîr ve duhân ve hamr misillû umumiyet üzere muhtaç olunmayan ve yekdiğerin memleketinden gelen emti'a vesair bu ma'kûle eşyadan külliyetli resm alırlar ve devlet ve milletin akçası âher mülke çıkmamak için, imkânı mertebe ekser eşyâ-yı ma'mûle-i ecnebiyyenin birbirlerinin memâlikine duhûlü memnu' olarak ihrâcatın ziyade olması tedbirine dikkat ederler ve derûn-ı mülklerinde i'mâl olunan emti'aya kemâliyle i'tibâr edip, tebaaları dahi onu isti'mâl eder ve bu cihetle hıref ve sanâyi'in gün-be-gün ilerlemesine itinâ ve erbâb-ı hüner ve ma'rifete i'tibâr eylediklerinden vesile-i heves ve hâhişi olmak üzere, senede bir defa hasîs ve nefîs kâffe-i eşyâ-yı ma'mûlenin müntehabâtını ve hususiyle resim ve tasvir dahi kendilerinde pek mutenâ şey olduğundan, o ma'kûle meşhur ressam ve musavvirlerin i'mâlâtını "ekspozisyon" nâmıyla münasip bir mahalde cem' edip, bir ay kadar onda tevkîf ve imparator vesair vükelâ ve ricâl ve tebaası muâyene ve temâşa ederek, içlerinden fevkalade bir san'at îcâd olunmuş ve her kim îcâd ve ihdâs etmiş ise, taraf-ı devletten "madalya" namında olan bir nev'i nişanları i'tâ olunarak teşvikât-ı lâzimeye itinâ olunur ve bu vesile ile derûn-ı memleketlerinde sene-be-sene sanayi'in ne mertebe ilerlediği anlaşılır ve teshîl-i umûr-ı ticaret ve sanayi' zımında eşya kâr-hânelerinde buhar ile idare ve i'mâl olunur makinalar icad olunmuş olduğundan başka, takrîb-i muhâbere ve teshîl-i turuk-ı seferiyye için denizde "vapör" gemileri ve karada "vapör" arabaları ihdâs ile meselâ, oniki saatlik mesafeyi bir saatte kat' ederler ve bir cesîm fabrika veyahut demiryollar vesair umûr-ı mülkiyyece enfa' olup da masârifât-ı külliyyeye muhtaç olacak şeyleri dahi, asıl devletin hazinesine tahmîl etmeyip, "aksiyon" dedikleri usûl üzere, meselâ bir iki muteber sarraf taahhüdüyle eshâm-ı müştereke olarak ahâlden akçe alıp hissedar ederek icâr edip hissedarlarına sene-be-sene menâfi' hissesine göre faiz eda olunur ve devlet tarafından menâfi'e müdahale olunmaz ve menfaati lâyıkiyle tecrübe olunmayan şeyler dahi yapılmaz.

Ber-vech-i meşrûh gün-be-gün maârif ve sanayi'-i cedîde zuhur etmekte ise de, alelumum kadîm olan şeylere dahi kemâl-i itibarları olduğundan, hiç bir eski şeyin zayi' olmasını dahi istemezler ve bu makûle şeylere atikten kinaye "antika" diye itibar ederler ve kâffe-i ebniyeleri bir nev'i tuğladan ve taştan kârgir olarak yapıldığından, derûn-ı şehirlerde harîkler vuku' bulmayarak bu cihetle an-be-an kesret-i vüs'at ve imâret nümâyândır. Teshîl-i iyâb u zihâb-ı tebaa ve ahali ve istirahat-ı sükkân için şehirlerde yollar kaldırım ile tesviye ve tanzim olunup, konak ve sokak arabaları suhûlet üzre mürur ve ûbûr eder ve eyyâm-ı sayfta tozdan vâreste olmak üzre, arabalar üzerinde delikli fiçı ile sokaklar sulanıp ve hengâm-ı şitâda dahi kar ve çamur süpürülüp, bu cihetlerle gelip ve giden ahali zahmet çekmezler ve geceleri dahi sık sık sokaklarda gazlar yanıp, kimse fenere muhtaç olmaz ve bu ma'kûle tebaa ve milletin istirahatı için îcâd ve icrâ olunan şeylerin masârifât-ı vâkıası devletten çıkmaz ve bunlar için alenen müstakil ahâlden vergi dahi tahsil olunmaz, fakat bazı cüz'i avâidât vesair tahsisat ile idare olunur ve menzil yolları dahi, "şose" tabir olunur surette tesviye ve tanzim olunarak her dört saatlik mahalde menzil-hâne ve posta beygirleri ve menzil arabaları mevcut olduğundan, suhûlet üzre azîmet ederler ve müddet-i kalîlede çok mesafe kat' olunur. Ve her bir şehir ve kasaba ve nâhiyede yolcular için "lokanta" ve "otel" tabir olunan kervansaraylar tanzim olunmuş olduğundan ve cümlesinde nefis taam ve temiz yatak bulunduğundan yolcular bu ma'kûle şeylerde zahmet çekmezler ve güya bir haneden bir haneye nakl eder gibi esnâ-yı râhta bir külliyetli eşya istishâbı tekellüfüne muhtaç olmazlar ve bu cihetle yolcular iktizâ eden menzil ve mesken masârifâtını kendileri verip, ahali-i memlekete bir güne bâr olunmaz ve meskûkât-ı düveliyeleri vezn ve ayarda her ne ise kat'a tagayyür etmeyip, bu cihetle tefâvüt-i es'âr ve eşya nâdir vuku' bulur ve bu suretle muayyenât-ı mahsûsaya tezâyüd ve tenâkus îrâs etmez. Ve buna mebni devletlerin muayyenât-ı mürettebeden dolayı tefâvüt-i masârifâtları vuku' bulmayıp, mazbûtiyyet üzre idare olunur ve teshîl-i muamelât-ı nâs için "Kreuzer" nâmıyla bir nev'i para makamında bakır akçe dahi kullanılır ise de, meskûkât-ı mezkûre dahi pek ufak şey olmayıp, meselâ bir Kreuzer altı yedi para edip haylice dirhemli olduğundan kıymet-i hakikiyye bulunur ve "banknot" tabir olunan bir nev'i akçe kâğıt dahi teshîl'ül-muamelât eyâdi-i nâsda tedâhül eder ise de karşılığı mevcut ve müdahhar olduğundan her ne vakit mahalline gidilip değiştirilmek yani kâğıt verilip gümüş akça alınmak murad olunsa, derhal kâğıt alınıp sîm akçe tediyesinde kat'a tereddüt olunmaz ve elde mütedavil olan bunca kese akçaların kağıda mukabil hazine-i mahsûsasında nukûd-ı mevcûde müdahhar olup, faraza cümle kâğıt ashabı terk edip de sîm isteseler kâmilen tediyeye olunup, üç ayda tekmlen ardı alınması muayyen ve meşrût olarak hazır şu kadar, bu kadar mevcut akçe var diye hiç devlet tarafından ahz ve sarfına cevâz göstermezler ve her hâlde âsâyiş-i hâl-i ahali ve tebaa be-gayet mutena şey olduğundan harekât ve sekenât vesair muamelâtta bir güne hasr ve tazyik-i muâmeleleri vâki olmayıp, usûl ve nizâm

üzre herkes edebiyetle mukayyed olarak gece ve gündüz vakitli ve vakitsiz arabalı ve arabasız gezerler ve me'kel ve mesken vesair şeylerde icrâ-yı mîzâc etmesi her şahsın kendi kudret-i mâliyyesine menûl olup, gerek devlet tarafından ve gerek âher mahalden bir güne mümânaat ve tabîat-ı insâniyyenin hilâfı olarak "şöyle eyle, böyle etsin" gibi hükûmet-i tahkîriyye icra olunamaz ve ekser ahâlisi seyir ve ıyşa mâil olduklarından eyyâm-ı sayfda köylerde ve mesirelerde muzika vesair eğlenceler ve geceleri tiyatrolar ve hengâm-ı şitâda balo ve suvare cemiyetleri ve ziyafetler ile imrâr-ı evkât edip, zevk ve şevkten bir güne fesâdât düşünmeğe vakitleri olamaz. Ve maamafih bu rütbe müsaade ile yine bir güne nizamsızlık olmayıp ve münâzaa ve cidâl vuku' bulmayıp ve a'lâ ve ednâ velhasıl kimse kimseye el kaldırmayıp, bilfarz, bir güne münâzaa vuku' bulsa veyahut bir cünha dahi vâki' olsa derhal "polis" tabir olunan zâbitân tarafından ahz ve te'dib ve kavânin-i mer'iyeye üzre bazan tecrîm bile olunur, fakat siyaset muamelesi pek nâdir vâki' olup, icab etse bile o makûle cerâim-i cesîme ashâbının kabâhat-i vâki'asından dolayı sual ve cevap ve tahkîkât ile icrâ-yı muhâkemesi hayli vakitler sürdükten sonra, hasbe'l-kanun ne ma'kûle cezaya müstahak olur ise, ona göre ba'dehû icrâ olunur. Bu cihetle zulmen ve garazen tagyîr-i hak muâmele-i şedîdesi icrâ olunmaz. Cesîm bîmâr ve tımarhaneler olarak mahsus hizmetçileri olduğundan fukaradan mahallât arasında hasta ve alfl ve sokaklarda serseri ve meczûb bulunmayıp, o makûleleri bîmar-hânelerinde tımâr ederler ve ekser fukaraları alfl olmadığı halde fabrikalarda amele suretiyle istihdâm olduğundan sokaklarda gedâ ma'kûlesi kesret üzre görülemez ve sokaklar muntazam ve müstevî olduğundan eşya ve hamûle beygirler ve îânet-i külliyye ve el arabaları ile nakl olunup fitrat-ı insaniyyeye yakışmayan arka hammallığı misillû san'at-ı müşkile yoktur.

(Mehmet Sadık Rifat Paşa, *Müntahabât-ı Âsâr*, s. 1-12)